

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ved *W. Christiansen, Chr. Stenz og Inger Bjørn Svensson*

INDHOLD:

Major Asmus Lassen:
Slaget om Als

En dreng på krigsstien

Jens Bladt:
Fra det gamle Kegnæs

H. V. Gregersen:
Det »Hellige Blod« til Lysabild

Bjørn Hanssen:
Det tyske mindretal og folketingsvalget

STORE EGNSVANDRING

Årets store udflugt finder sted søndag d. 6. sept.

Mødested: Sønderborg Slotsgård kl. 13,00; derefter gennemgang af 1864 udstillingen v. museumsinspektør Slettebo. Deltagerne beføres dernæst til Vibæk Vandmølle, der fremvises af medlem af Nationalmuseets mølleudvalg, ingeniør A. Jespersen.

Kl. 16,00 er der alsisk kaffebord på Mømmark Færgetro. (Pris kr. 5,30 incl. betj.), hvor gårdejer Ernst Christensen leder mødet. Forfatteren Martin N. Hansen læser egne digte på alsingermaal.

Turen slutter ved Kegnæs kirke, hvor førstelærer Georg Andreasen vil fortælle. Deltagerafgift kr. 3,00.

Der arrangeres busforbindelser fra Haderslev, Åbenrå, Tønder og Flensborg, men også deltagere i egen vogn er velkomne. Forudmeldelse er for alle deltagere uomgængelig, senest den 3. september.

Tilmeldelse sker skriftligt til *Historisk Samfund for Sønderjylland, sekretariatet, adr. Landsarkivet, Åbenrå.*

Vi opfordrer vore medlemmer til at slutte talrigt op om turen.

Jacob Fabricius den Yngres optegnelser

Vi henleder opmærksomheden på det bestillingskort på *Jacob Fabricius den Yngres Optegnelser*, der er udsendt til alle medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland.

Bogen, der indeholder såvel optegnelserne i originalsproget som en oversættelse, noter og register, er indbundet; den bliver på ca. 500 sider, og medlemsprisen er 30,- kr. Bogen trykkes kun i begrænset oplag.

SØNDERJYLLAND . *Historisk billedbog*

Fuldstændig udsolgt

Under forudsætning af tilstrækkelig interesse agtes værket udsendt i nyt oplag.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland, Landsarkivet, Åbenrå.
Afgiv bestilling snarest.

VIBÆK VANDMØLLE

I udkanten af skoven ved vandløbet Vibæk, der danner skel mellem Tandstet og Lysbild sogne, ligger den gamle Vibæk vandmølle. Dens oprindelse må formentlig søges langt tilbage i tiden, selvom navnet »Wybeckmøll« første gang dukker op på Joh. Mejers berømte kort fra 1649. Allerede 1631 nævnes dog en Madtz Møller i Vibøge. Fra 1715 findes en beskrivelse af den også dengang stråtrækte mølle: Selve bygningen var i ret god stand, men møllehjulet trængte til fornyelse, ligesom broen var meget brøstfældig. Det anførtes, at møllen var meget vanskelig at vedligeholde og havde så dårligt afløb, at vandet fra mølledammen om vinteren ved nordlig vind ofte stod midt op i huset. Til gengæld var søen hele sommeren indtørret og brugtes til græsning, så heller ikke da kunne der males så meget som en skæppe korn. Indberetningen slutter med, at det fornuftigste ville være at nedlægge møllen. Så galt gik det ikke, og endnu i dag – 250 år senere – arbejder den gamle mølle.

Selve den nuværende møllebygning er godt 200 år gammel, idet den, som det fremgår af en runeindskrift i træværket, er bygget af Hans Møller fra Peberbjerg for Jørgen Krack og Kierstine Marie Jørgens Anno 1756. Jørgen Krack – eller Jørgen Krog som han også kaldes – var arveforpagter af møllen og havde ry som en økonomisk husfader og god forpagter. Også de senere møllere må have været dygtige, idet de bragte det til en ikke ringe velstand. Således efterlod Christen Jørgensen Møllers enke sig, da hun i 1807 for sidste gang lukkede sine øjne, ikke mindre end 2385 rdl. til fordeling blandt sine seks børn, efter at gælden var trukket fra.

Slægt har fulgt slægt i den gamle vandmølle, der idag står som et minde om en svunden tid, og på møllen hæges der pietetsfuldt ikke blot om de gamle bygninger, men også om de gamle papirer, der fortæller om fortids travle liv. Gamle skøder og kontrakter findes endnu på møllen, ligesom malebøgerne fra de sidste 100 år er gemt. Og det gør godt at se, at en nybygning tæt ved det gamle møllehus er opført af moderne materialer på en sådan måde, at den glider ind i helhedsbilledet. Det er folk som malleren på Vibæk vandmølle, der er med til at bevare vor kulturarv. I 1957 istandsatte Nationalmuseets mølleudvalg møllen.

H. W.

SLAGET OM ALS

I hundredåret for 1864 har man hørt og læst meget om stormen på Dybbøl, men næsten intet om kampene på Als til trods for deres afgørende betydning. Tabet af Als fik – hvad Dybbølnederlaget ikke havde formået – Danmark til omgående at give op. Mindstene fra Arnkilsøre til Høruphav viser tilbagetogsvejen, men på Kegnæs, hvor de danske tropper blev indskibet, har man foretrukket at mindes 1864 ved indretningen af en Genforeningsplads ved indskibningsstedet.

Major Asmus Lassen, der er tjenestegørende ved Østre Landsdelskommandos stab, København, har skrevet om krigens sidste kapitel; han har en naturlig interesse i netop denne del af 1864, idet han er gårdmandssøn fra Kegnæs.

Efter stormen på Dybbøl, hvor hæren havde mistet 113 officerer, 220 underofficerer og 4477 menige, blev det bestemt, at hovedkvarteret skulle forlægges til Fyn, og forsvaret af Als blev derefter overdraget til general Steinmann med 1. division, der talmæssigt beløb sig til ca. 12.000 mand.

Chefen for overkommandoen – general Gerlach – var gået ud fra, at forsvaret af Als nu måtte være hovedopgaven, men allerede inden udgangen af april modtog han en skrivelse fra krigsministeriet, der angav dennes opfattelse af stillingen under de ændrede forhold. Han skrev bl. a.: »Hverken fra Als eller fra Fredericia vil det være muligt for den danske hær at angribe fjenden. Øen Als har ganske vist sin politiske betydning, men dog ikke større, end at ministeriet anser de derværende troppers bevarelse og rolige overgang til Fyn for at være mere vigtig for landet.« Derfor skulle Fredericia rømmes frivilligt og Als forsvares med mindst mulig styrke, hvorimod styrken i Nørrejylland skulle forstærkes og Fyn sikres mod landgang.

Dette var det direktiv, overkommandoen havde at rette sig efter.

På preussisk side så situationen således ud:

Da kampen på Dybbøl var endt den 18. april, drøftedes muligheden af endnu samme aften at gå over til Als, men det blev opgivet. Udfaldet af en sådan aktion var ikke sikkert, og man ønskede ikke at sætte den glans, som sejren på Dybbøl var for preusserne, over styr.

En belejring af Fredericia og en fuldstændig besættelse af Jylland var også på tale. Stærkt imod denne plan var imidlertid den preussiske generalstabschef, general Moltke, der var tidligere dansk officer. Han var blevet tilbage i Berlin, da kong Wilhelm drog til Dybbøl, og havde ved kongens hjemkomst et færdigt udkast til krigens videre førelse. Udkastet bestod af tre hovedpunkter:

– En overgang til Als fører til det mest afgørende resultat.

- Såfremt et resultat ikke kan opnås uden store ofre, bør Jyllands fuldstændige besættelse gennemføres, og landgang på Fyn bør forsøges.
- Der bør ikke gennemføres nogen belejring af Fredericia.

Planen om en landgang på Fyn vandt stærk tilslutning i hærledelsen, og den 24. april gav kong Wilhelm sit samtykke hertil. Kongen fik imidlertid betænkeligheder. Den 25. april var stormagtskonferencen i London åbnet, og der måtte regnes med, at et forslag om våbenhvile på grundlag af den øjeblikkelige tilstand på krigsskuepladsen ville blive fremsat. Det gjaldt derfor om til den tid at være herre over mest muligt dansk område. Tilmed krævede en landgang på Fyn mange forberedelser – den danske flåde var jo enerådende til søs, – og landgangen kunne let komme for sent. Det var derfor bedre at sætte al kraft ind på at erobre så meget som muligt af den jyske halvø.

Danskernes rømning af Fredericia den 29. april medførte nye overvejelser, og tanken om en overgang til Als blev påny draget frem. Men heller ikke denne gang kom planen til udførelse, idet våbenhvilen den 12. maj gjorde en foreløbig ende på fjendtlighederne.

Situationen på Als.

Med fredskonferencens sammenbrud den 25. juni stod vi igen overfor en fortsættelse af krigen. Hvad tropperne på Als angik, var deres kampværdi blevet en hel del forringet. Der havde været store tab blandt officererne, som i forvejen var alt for fåtallige. For at bøde på manglen på officerer havde man allerede fra krigens begyndelse antaget en del frivillige svenske, norske og finske officerer. Der havde også fundet ændringer sted i kompagniernes sammensætning. Omkring 1. maj var der således tilgået infanteriet ca. 6000 rekrutter, der kun havde gennemgået en 6 ugers uddannelse, og dette mandskab blev fordelt til afdelingerne, så de fik dem helt ubekendte befalingsmænd og kammerater, de ikke følte sig knyttede til.

Kort tid efter hjemsendtes ca. 8000 af de ældste forstærkningsfolk. Ganske vist var de ældste af dem over 30 år gamle, men de var i løbet af krigen blevet lige så trænede og udholdende som deres yngre kammerater og var, takket være deres større modenhed, blevet den rolige og besindige kerne i kompagnierne. Man burde have beholdt dette ældre mandskab og anvendt rekrutterne til at genopbygge brigaderne i stedet for at reducere disse til 2 bataljoner hver.

Forsvarsforanstaltningerne på Als var kun blevet iværksat i ringe omfang, fordi forsvaret af Dybbølstillingen havde krævet de fleste kræfter. Der var dog anlagt nogle skyttegrave og opført en række batterier. Til brug for infanteriet anlagdes endvidere en sammenhængende løbegrav langs Als-sundkysten med forbindelsesgange og kolonneveje for at lette troppeflytninger bag fronten. Indløbet til Kær Vig spærredes med en bom. På halv-

øen Kegnæs anlagdes en landbro ved Drejet og en ved Østerby. Selve Drejet sikredes ved to skanser, der blev beskyttet og betjent fra lineskibet »Frederik VI«.

Til brug for evakuering af tropperne fra Als var et antal skibe samlet ved Høruphav.

Preusserne overholdt ikke bestemmelsen om, at de militære stillinger ikke måtte forstærkes efter våbenhvilens ikrafttræden den 12. maj, mens den blev overholdt fra dansk side. Følgelig blev en del vigtige arbejder ikke gennemført til tiden. Løbegraven langs kysten endte således et stykke syd for Arnkilsøre, ligesom en påtænkt udlægning af miner ikke nåedes.

Allsundstillingen.

Allerede under belejringen af Dybbøl havde preusserne forberedt en overgang fra Ballegaard på Sundeved til Nordals. Forsøget var blevet opgivet, men danskerne vidste, at man fra preussisk side stadig syslede med denne tanke. Såfremt det lykkedes at sætte tropper over her, ville preusserne uden større vanskelighed kunne manøvrere vore tropper bort fra Allsundstillingen.

Der forelå endvidere en mulighed for et angreb mod Sønderskoven, øst for Sønderborg. Et sådant angreb kunne beskydes fra skanserne på Als og fra flåden og kunne derfor blive risikabelt og kostbart for preusserne. Men lykkedes et sådant angreb, ville et hurtigt stød mod Augustenborg Fjord afskære de danske styrker på Kær Halvø.

Et angreb over det smalle Allsund ville kun tage ganske kort tid og ville kunne støttes af såvel artilleri som infanteri fra Sundeved.

Den danske overkommando regnede med, at preusserne ville indlede angrebet ved en voldsom artilleribeskydning for straks at knuse vort forsvar og derefter etablere et brohoved på Als. Da flåden støttede stillingen ved Arnkilsøre, og sundet her var relativt bredt, anså divisionschefen den sydlige del af Kær Halvø for at være den mest udsatte.

General Steinmann havde derfor indsat sine styrker således:

Hovedkvarteret: Ulkebøl præstegård.

4. *Regiment* under oberst Faaborg fra Arnkilsøre til Kær Vig.

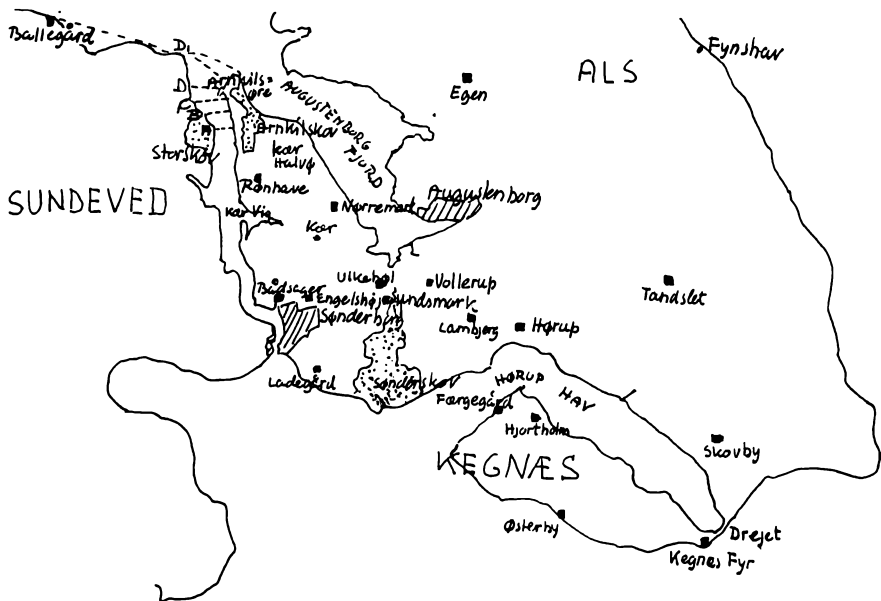
6. *Brigade* under oberst Bülow med 5. *Regiment* fra Kær Vig til Baadsagerbatteriet og 10. *Regiment* fra Baadsagerbatteriet til Sønderborg Ladegaard. *Artilleriet* stod dels i Kær bys vestlige udkant, dels syd for Engelshøj.

2. *Brigade* under oberst Kauffmann lå som reserve med staben i Ulkebøl,

3. *Regiment* i Vollerup og 18. *Regiment* i Sundsmark og Ulkebøl.

Artillerireserven bestående af 8 kanoner var indkvarteret i Sundsmark og Vollerup og skulle ved alarmering møde ved 3. *Regiment*.

Eskadronen var indkvarteret omkring Augustenborg og skulle observere kysten fra Fynshav mod syd. Ved alarmering skulle den rykke til Ulkebøl.

Under stormen på Dybbøl mistede vi omtrent 4.800 mand, faldne, sårede og fanger, mens slaget om Als kostede over 3.100.

Krigens sidste slag begyndte den 29. juni klokken 2 om natten, da prøjserne satte over til Als i både, hvis ruter er markeret med stiplede linier på kortskitsen. Ved middagstid samme dag var hele den danske styrke trukket sammen på Kegnæs, men skududvekslingen var ophørt adskillige timer før. Indskibningen af soldaterne fandt sted fra to broer, den ene ved Drejet, den anden ved Østerby, og den sidste danske soldat forlod Als og dermed Sønderjylland 1. juli klokken ca. 15.

6. Regiment under oberstløjtnant Caroc besatte Nordals med en bataljon langs kysten og en i reserve, mens en eskadron bevogtede kysten mod nord og øst indtil Fynshav.

Flåden, der ikke var under kommando af divisionen, havde bl. a. panserbatteriet Rolf Krake ved Augustenborg Fjord og et mindre antal kanonbåde ved sydkysten af Als, mens transportflåden ved Høruphav hurtigt kunne dirigeres til Kegnæs, ligesom forsprængte styrker kunne optages tre steder ved østkysten.

Fjendens plan.

Den preussiske chef havde den 22. juni givet ordre til at angribe Als snarest. Man ville gennemføre det gamle forslag om en overgang fra Ballegaard til Nordals, men i sidste øjeblik udsattes angrebet til den 29. juni kl. 0200.

General Mansteins 6. division skulle straks erobre Arnkilskov og gården Rønhave og derefter angribe over Ulkebøl mod Høruphav. Selve overskibningen skulle finde sted således (jfr. skitse ovenfor):

Fra A skulle en bataljon sættes over i 50 både. Fra B ligeledes en bataljon i 42 både. Fra C en halv bataljon i 29 både. Punkt D skulle ikke benyttes

indledningsvis, men 42 af de største både skulle den 28. juni om aftenen sejle fra Ballegaard til punkt D 1 for at modtage en bataljon, mens de følgende overskibninger skulle finde sted fra punkt D.

For at hindre de danske styrker ved Sønderborg i at deltage i kampen længere nordpå skulle artilleriet på Dybbøl Banke åbne ild, ligesom en bataljon skulle give det udseende af, at en overgang ville finde sted her.

4. regiments kamp.

De preussiske både fra Ballegaard blev af strømmen ført for meget mod nord og landede derfor på begge sider af Arnkilsøre. Lidt før klokken 0200 opdagede posterne en mørk stribe ude i vandet. Den danske styrke på 50 mand beskød bådene, men måtte snart gå tilbage til skovkanten, som også hurtigt måtte forlades, hvorefter fjenden trængte ind i skoven og sendte en styrke vest om skoven for at få forbindelse med kolonnen fra punkt C.

De to kompagnier fra punkt C landede tæt ved feltvagt nr. 2. Denne satte sig til modværge, men måtte snart overgive sig, da den blev angrebet både forfra og fra siden.

De to bataljoner fra punkterne A og B havde begge et skovfogedhus i det sydvestlige hjørne af Arnkilskov som mål. Vor feltvagt nr. 3, der stod lidt nord for huset, søgte at gøre modstand, men måtte hurtigt gå tilbage, blev omringet og fanget. Og vor feltvagt nr. 4, der stod 400 m syd for skovfogedhuset, blev snart tvunget tilbage mod syd.

Fjendens første vending på 3¹/₂ bataljon havde således i løbet af et kvarter sprængt 4. regiments spredte styrker på tilsammen 3¹/₂ kompagni og havde bemægtiget sig det åbne terræn mellem stranden og Arnkilskov.

Kampen fortsatte og endte efter ca. 1 times forløb med, at 4. regiments to bataljoner, bortset fra det sydligste kompagni, var helt oprevne.

Da chefen, oberst Faaborg, blev klar over, at slaget var tabt, beordrede han regimentet til at gå tilbage til Hørup kirke for at reorganisere. Ved Hørup kirke samledes da efterhånden spredte dele af regimentet, og det fik her ordre til at marchere til Kegnæs for at blive indskibet, og hermed var 4. regiments korte, men modige kamp forbi.

De fjendtlige transportbåde var efter første vending gået tilbage efter forstærkning, og inden kl. 0300 var der overført endnu en vending, således at der var overført 7¹/₂ bataljon, hvorimod der på dette tidspunkt endnu ikke var overført artilleri.

2. brigades kamp.

Som tidligere nævnt stod 2. brigade som reserve i det vigtige område Sundsmark – Ulkebøl – Vollerup, hvorfra det var muligt at rykke til undsætning, ligegyldigt fra hvilken retning fjenden måtte komme.

Ved overkommandoen i Ulkebøl præstegård var opfattelsen, at fjenden

ikke havde fået mere end 3–4 bataljoner over Alssund, og man mente derfor, at et modangreb med reserven ville have gode muligheder for at kunne gennemføres med held.

På denne baggrund fik oberst Kauffmann, chefen for 2. brigade, derfor ordre til at sende et regiment frem til forstærkning af det hårdt pressede 4. regiment. Obersten beordrede kl. ca. 0300 18. regiment frem med en bataljon mod Rønhave, en halv bataljon ud ad Nørremarkvejen og en halv bataljon gennem Kær by til Nørremarkskoven.

Kl. ca. 0345 rykkede regimentet frem, men allerede på halvvejen til Rønhave stødte den vestlige bataljon på de forreste dele af de fjendtlige styrker, der havde besat gårdene nordvest for Kær by. Efter en tids kamp blev bataljonen angrebet i begge flanker og måtte gå tilbage til Kær med to kompagnier nord for byen og to kompagnier i byen. Preusserne fortsatte imidlertid med at angribe i venstre flanke, og bataljonen måtte igen gå tilbage til vejen, der førte fra Nørremarkskov til Kær. Her fik bataljonen snart efter støtte af 3. regiment, der kl. ca. 0400 havde fået ordre til at rykke 18. regiment til undsætning.

Kl. 0500 angreb de fjendtlige styrker med 2¹/₂ bataljon mod Kær bys vestlige del, mens 3¹/₂ bataljon angreb mod syd, hvor de var trængt frem til løbegraven og forbindelsesgraven syd for Kær Vig.

Nord for Kær by stod 5 bataljoner klar til angreb, mens en division yderligere var under overførsel, idet de første dele havde besat sydkanten af Arnkilskov og sendt et regiment frem til forstærkning af de vestlige styrker.

Fjendens styrker var således på dette tidspunkt dobbelt så store som danskernes.

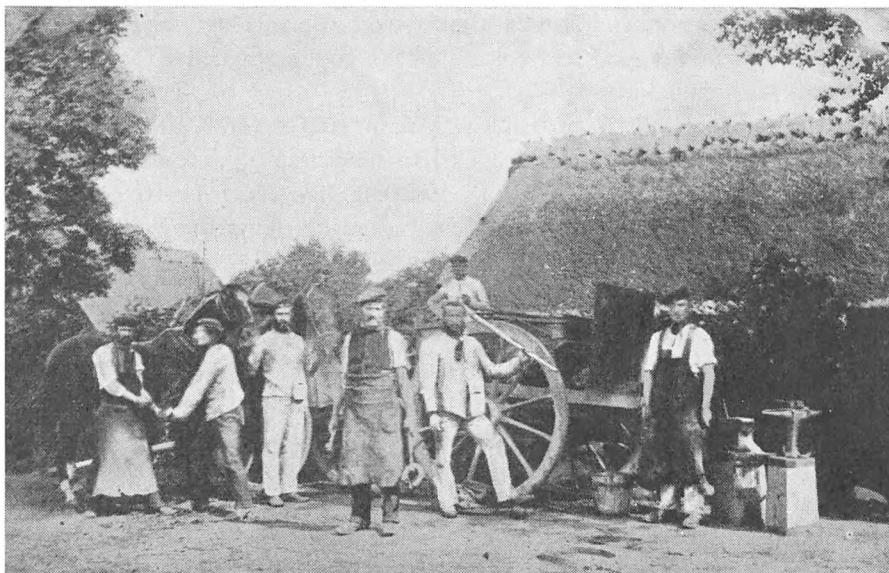
2. brigade fik kl. 0530 ordre til at afbryde kampen og påbegynde tilbagetoget. Dette foregik meget langsomt, hvilket resulterede i, at overkommandoen bestemte, at brigaden skulle indtage en optagestilling mellem Augustenborg Fjord og den nordlige del af Sønderskoven, hvor forbindelse med 6. brigade skulle etableres.

Også fjenden rykkede kun langsomt frem og standsede helt i Kær bys sydkant. De tyske bataljoner var blevet stærkt sammenblandede og manglede efterhånden også ammunition. For ikke at spille tiden blev reservedivisionen beordret til at overtage forfølgelsen af de vigende danske styrker og støde frem til Høruphav.

6. brigades kamp.

Ved den sydlige brigade omkring Sønderborg kom kampen til at foregå på en måde, der gav preusserne mulighed for at fortsætte deres fremstød langs kysten direkte mod Sønderborg.

Straks efter at angrebet mod Arnkilsørev var startet, alarmerede oberst

PREUSSISK FELTSMEDIE I ULKEBØL. JULI 1864.

Efter overgangen til Als blev øen besat af preussiske tropper. De medbragte blandt deres store udstyr også feltsmedier, der vedligeholdte vogne og artilleripark, ligesom officerernes heste skulle have mulighed for at blive skoede. Billedet her er taget i Ulkebøl i juli 1864. Til venstre er en hest ved at blive skoet og i midten ses den store, transportable blæsebælg, der sammen med esser er monteret på en firehjulet vogn. (Tilhører Museet på Sønderborg Slot).

Bülow kanonbådene, der lå ved Als sydkyst, og disse gjorde sig straks rede til at deltage i kampen. Da fjenden imidlertid ikke gjorde mine til at angribe mellem Sønderborg og Kær Vig, ville obersten udnytte muligheden for at forstærke styrkerne mod nord, og han beordrede derfor reservekompagnierne fra 5. regiment samt 2. bataljon af 10. regiment ud af forbindelsesgangen til Rønhave.

Chefen for 5. regiment, major Myhre, red straks efter angrebets begyndelse mod Kær Vig for at gøre sig situationen klar. Undervejs derop modtog han brigadefestens ordre om at lade reservekompagnierne trække ud af forbindelsesgangen. Han gav denne ordre videre til den sydlige bataljon, men glemte at give den til den nordlige bataljon. Herved blev det vigtige punkt ud for Kær Vig, hvor vejene fra Kær støder sammen med Rønhavevejen ubesat, og forbindelsen mellem 4. og 5. regiment, der i forvejen var afbrudt på grund af de manglende løbegrave og forbindelsesgange i dette område, blev ikke etableret.

Kl. ca. 0345, da major Myhre blev klar over, at 4. regiment var under hurtig tilbagegang, ville han samle regimentet, men uheldigvis valgte han at lade sin nordlige bataljon gå mod syd i stedet for at lade den sydlige bataljon gå mod nord. Dette skulle få skæbnesvangre følger, idet det betød,

at rummet mellem Kær by og Kær Vig blev rømmet, hvilket satte de fjendtlige styrker i stand til frit at rykke frem gennem løbegraven og forbindelsesgangen mod Sønderborg, samt endvidere at angribe 18. regiment i flanken. Fjenden udnyttede til fulde begge disse muligheder.

Ikke mindst fordi 5. regiment ustandseligt blev alvorligt angrebet i flanken af de langs kysten fremrykkende fjendtlige styrker, trak det sig tilbage til Sønderkoven. Sundsmark stak man i brand, for at røgen kunne skjule tilbagegangen. Efter at have reorganiseret i skoven fortsatte regimentet mod Kegnæs.

6. brigades andet regiment – 10. regiment – under major Gedde bestod hovedsageligt af slesvigere, hvis moral var noget svækket af det store antal slesvig-holstensk indstillede soldater og preussernes løfte om øjeblikkelig hjemsendelse efter tilfangetagning.

Den nordlig bataljon fik kl. ca. 0345 ordre til at indtage en stilling langs Rønhavevejen med front mod nord. Derved blev løbegraven og forbindelsesgangen også i dette område rømmet, og vejen var nu fri helt ned til Sønderborg by.

Kl. 0400 fik bataljonen ordre til at støtte 5. regiment ved at rykke frem vest for Rønhavevejen. Under fremrykningen blev bataljonen imidlertid angrebet fra kysten, hvor tyskerne nu havde samlet 7½ kompagni, og måtte gå tilbage til en stilling nord for Sønderborg og Augustenborgvejen. For at hjælpe den sydlige bataljons tilbagegang blev denne stilling holdt indtil kl. 0700.

Chefen for den sydlige bataljon, kaptajn Vaupell, havde modtaget en noget uklar ordre fra brigadeføberen, hvilket fik ham til straks at påbegynde en tilbagegang. Dette blev dog opdaget, og bataljonen blev atter sendt frem, men det kunne ikke undgås, at disse bevægelser havde skabt uorden mellem kompagnierne.

Bataljonen havde endvidere fået ordre til, såfremt en fjendtlig landgang skulle finde sted mellem slottet og Sønderkoven, at gå tilbage langs stranden. Da oberst Bülow kl. ca. 0630 beordrede 10. regiment tilbage, sendte kaptajn Vaupell derfor 1½ kompagni tilbage langs den sydlige del af Sønderkoven, mens resten fulgte løbegraven og fortsatte hele den lange omvej langs kysten i stedet for den direkte vej til Høruphav.

Det var regimentschefens hensigt at sætte sig fast i Sønderkoven ved siden af 5. regiment, men som det allerede er nævnt, var dette straks rykket videre til Kegnæs, hvorfor major Gedde kl. ca. 0730 gav ordre til tilbagegang med et kompagni langs stranden, et gennem den sydlige del af skoven og to ad vejen fra Ladegården.

Da kompagnierne kom ud af skoven, blev de beskudt nordfra, og det hele endte med, at fjenden nåede Høruphav før de.

En stor del af mandskabet af 10. regiment blev herved taget til fange,

mens andre mindre enheder blev taget op af kanonbåde forskellige steder på kysten og overført til Kegnæs.

Tilbageet over Kegnæs.

Kl. 0730 havde 5. regiment som tidligere nævnt passeret Sundsmark, og da det havde fået samlet sine kompagnier i Sønderskovs udkant og mente, at 10. regiment var gået tilbage, tiltrådte det tilbagegangen til Kegnæs, hvorfra det efter ordre blev indskibet.

2. brigade havde indtaget en stilling fra Augustenborg Fjord over mod Sundsmark. Divisionen havde beordret, at brigadens videre tilbagegang til Kegnæs skulle udføres i to kolonner. 3. regiment blev således beordret til at gå tilbage over Vollerup og Hørup kirke, mens 18. regiment gik tilbage over Lambjergskov og Hørup. Tilbagegangen begyndte omkring kl. 0730, og 18. regiment ankom til Kegnæs kl. 12 middag, 3. regiment kort efter.

Også styrken på Nordals blev indskibet fra Kegnæs. Da hovedstyrken efter beordret tilbagegang nåede Egen Mølle, fik den ordre til at marchere over Tandslet til Kegnæs. Ved Ketting var der mødt så mange udskrevne vogne, at et kompagni kunne køres. Det kørte ca. 5 km, hvorefter det næste kompagni kørte osv.

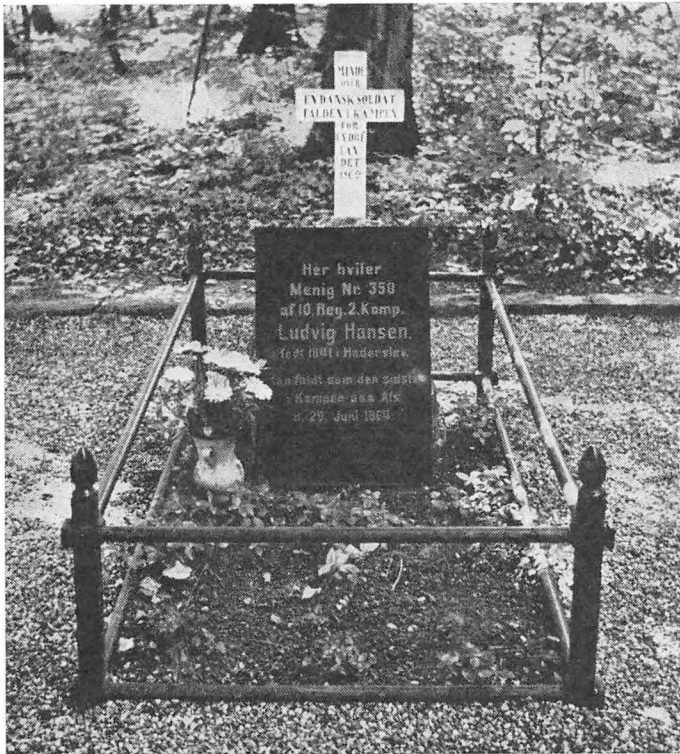
Klokken lidt i 11 var man nået til vejkrydset i Skovby. Her fik styrken en ny ordre. Den skulle med to kompagnier besætte stillingen ved Drejet og med to kompagnier tage opstilling ved Hjortholm.

På Kegnæs, hvorfra indskibningen skulle foregå efter kampene på Als, havde begivenhederne følgende forløb:

Da kommandanten på Kegnæs, major Gulstad, om morgenen den 29. var blevet underrettet om den fjendtlige overgang over Alssund, sendte han straks meddelelse om dette til marinebatteriet ved Drejet og traf i øvrigt alle fornødne foranstaltninger med hensyn til orden på broerne, på vejene og trainets parkplads ved Sønderby.

Imellem Hjortholm og Færggården var to 4-punds riflede kanoner sat i stilling med opgave at beskyde fjenden i flanken under hans eventuelle fremrykning langs kysten fra Høruphav mod Kegnæs. Disse kanoner blev den 29. om morgenen uden kommandantens vidende forsegle af den kommanderende artilleriunderofficer, korporal Jørgensen, der efter fornaglingen og efter at have smidt ammunitionen i vandet afmarcherede til indskibningsbroen ved Østerby. I sin rapport forklarer korporal Jørgensen, at han var blevet forledt til at gøre dette af 4 flygtende infanterister, som mellem kl. 6 og 7 ankom til Kegnæs og fortalte ham, at de var undsluppet fra Sønderskoven, men at resten af hæren var omringetovre på Als og afskåret fra Kegnæs.

Da korporalen meldte sig ved indskibningsbroen, fik han ordre til at gå tilbage til stillingen og hente kanonerne, der derefter blev indskibet.

»Han havde fortjent at forblive i live«, sagde den preussiske kaptajn von Lindow til sine folk, da Ludvig Hansen, den sidste danske soldat, der faldt i krigen 1864, var blevet overmandet efter tap- per modstand. Han nægtede trods flere opfordringer at overgive sig, og da fægtningen var sluttet, begravede preusserne deres modstander i Lambjerg Indtægt, skoven ved Høruphav; på graven, der ligger i skovens sydlige udkant umiddelbart op til vejen mellem Sønderborg og Skovby, satte de et kors med ordene: »Hier ruht ein tapfere Däne, gefallen am 29. juni 1864«.

Det lykkedes senere museumsinspektør Raben at identificere den faldne soldat, og preussernes kors blev erstattet med den sten, man i dag kan se.

Den 29. juni kl. 13 var alle divisionens afdelinger kommet over Drejet til Kegnæs.

Efter forud truffen aftale med eskadrechefen og chefen for transport- flåden, havde divisionen forberedt indskibningen på Kegnæs således, at dampkanonbådene og nogle mindre fartøjer placeredes ved Fyrtårnsbroen for at bringe infanteri ud til lineskibet »Frederik VI« og til fregatten »Bel- lona«, mens der ved den store Østerbybro – der, hvor man senere, også til minde om 1864, har indrettet Genforeningspladsen – indskibedes kaval- leri, artilleri og train i transportflådens dampskibe og andre fartøjer. Efter denne disposition foregik indskibningen med megen orden og hurtigt.

Ved midnatstid den 29. juni var følgende afdelinger allerede indskibet: 4. infanteriregiment, 6. infanteribrigade, 2. infanteribrigade, to eskadroner,

et og et halvt feltbatteri, tre fæstningskompagnier, artilleridepotet, ingeniørkompagniet, arbejdsafdelingen og krigstelegraf.

Den 30. juni kl. 0130 overgav oberst Kaufmann kommandoen ved Kegnæs Drej til oberstløjtnant Caroc. Om eftermiddagen var der kun en del train og 1½ infanterikompani tilbage på Kegnæs. Kommandoen ved Drejet blev nu overdraget til prlt. Grønlund ved 6. regiment. Kl. 1430 indskibede divisionsgeneralen og hans stab sig, og kommandoen på Kegnæs blev derpå overtaget af kommandanten, major Gulstad.

Den 1. juli om formiddagen rykkede en større fjendtlig kavalleristyrke frem mod Drejet, men blev vist tilbage med nogle granatskud. Kort efter gjorde en fjendtlig infanterienhed angreb på stillingen, men blev ligeledes afvist. Lejligheden blev i øvrigt benyttet til at vise hele styrken i stillingen. Den fjendtlige styrke bestod af et kompagni infanteri og en halv eskadron husarer under kommando af oberstløjtnant Willisen fra den preussiske generalstab, og hensigten med aktionen var øjensynligt at rekognoscere for adgangen til Drejet.

Kl. 1430 forlod det sidste dampskib »Nordstjernen« broen ved Østerby med to delinger infanteri om bord og en transportbåd på slæb.

Prlt. Grønlund og søløjtnant Bardenfleth forlod stillingen ved Drejet kl. 1400, efter at kanonerne var fornaglede og ammunitionen kastet i vandet. De indskibedes derefter med deres mandskab ved Fyrtårnsbroen i en dampkanonbåd og i en transportbåd, som toges på slæb af det svenske dampskib »Thor«.

De sidste danske tropper havde dermed forladt Als kl. ca. 1500.

Som afslutning på denne gennemgang af slaget om Als skal citeres sidste afsnit af et værk »Overgangen over Alssund den 29/6 1864« af kaptajn J. W. G. Norrie, i hvilket han siger:

»Kampen havde været hård; mange faldne blev ikke fundet i det høje korn, før det blev høstet, og deres lig blev derfor gravet ned ved hegnene, og overalt på slagmarken vil man i gårderne finde sten, der melder, at her ligger tapre danske soldater.

Den del af den danske styrke på Als, der deltog i kampen den 29. juni 1864, i alt 10.292 befalingsmænd og menige, havde følgende samlede tab: 323 faldne, 236 sårede, 361 sårede fangne, 1898 usårede fangne og 388 sårede slesvigere, i alt 3115, d. v. s. 30,27 %.

Als var tabt. Da Rolf Krake trak sig tilbage, og fjenden derved fik fri overfart til Arnkilsøre, da 4. regiment var oprevet og 5. regiment ved sin tilbagegående bevægelse fra Kær Vig til Engelshøj havde åbnet vejen for Goebens afdelinger, havde det militært set været rigtigst, om general Steinmann, der i forvejen havde få tropper til øens forsvar, havde ladet 2. og 6. brigade indtage stillingen mellem Augustenborg Fjord langs Sønder-

skov til Sønderborg Bugt, og derefter fortsat til Kegnæs. Men ligesom på Dybbøl Banke var det rigtigt, at man satte alt ind, uden hensyn til, at tabene blev urimeligt store. Thi kampen drejede sig om den sidste del af Slesvigs jord«.

A. Lassen.

KILDER:

Generalstaben: Den dansk-tyske krig 1864.

J. T. Ravn: Fremstilling af krigsbegivenhederne på Als.

Axel Liljegren og Otto Lütken: Vor sidste kamp for Sønderjylland.

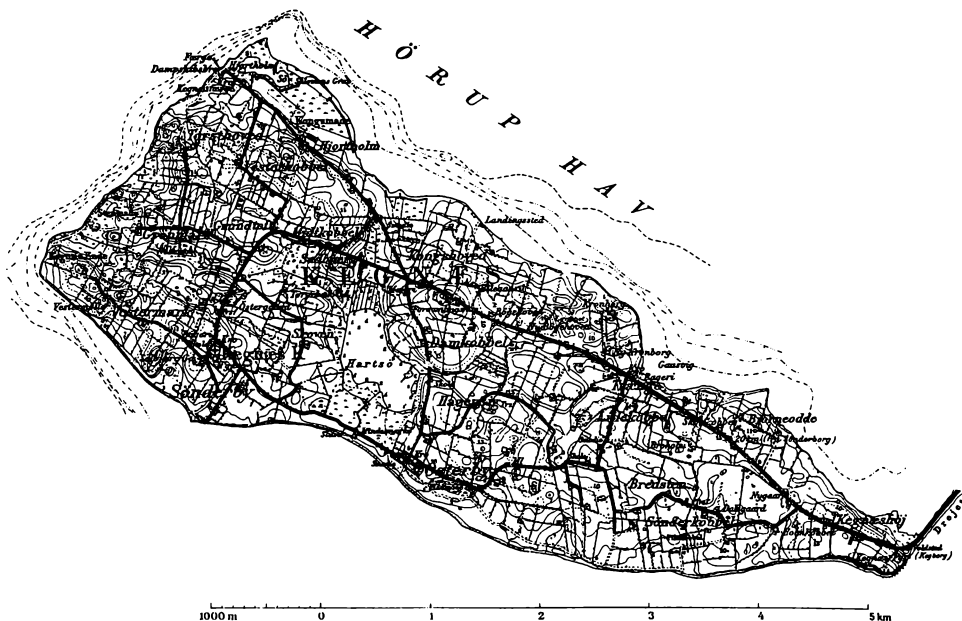
J. W. G. Norrie: Overgangen over Alssund den 29/6 1864.

EN DRENG PÅ KRIGSSTIEN

Fra Sønderborgskipperen Asmus Jacob Grenaa's utrykte optegnelser (han levede 1850–1931) er følgende lille stykke lånt – det danner et morsomt supplement til beretningen om korporal Jørgensens fornaglede kanoner i den foregående artikel.

Efter nogle Dages Forløb skulde jeg til Herregaarden Hjortholm, hvor en Major havde sit Kvarter, for at hente Pagten for min Faders Fartøj, som laa under Broen. Majoren var imidlertid afrejst, og Penge fik vi aldrig. Da Prøjerne var gaaet over Sundet ved Arnkil, kunde vi hen paa Dagen ud fra Kajnæs høre og se Kampen ind mod Høruphav. Jeg kom ned i Nærheden af Færgegaarden. Der saa jeg, at Danskerne havde opkastet et Strandbatteri med to Kanoner. Her ud fra kunde jeg se, at der kom en Kolonne danske Soldater, der blev forfulgt af Prøjerne, og da der ingen Artillerister fandtes til at betjene Batteriet, fik jeg det Indfald, at jeg kunde lade de to Kanoner og beskyde Prøjerne. Jeg fandt to Munitionskister tæt ved Batteriet. I den ene var der Granater, mens den anden var tom. Jeg opdagede, at der i et Hjørne af Marken var et lille Vandsted, hvori Artilleristerne havde kastet Krudtkartucherne, men der var en halv Snes Stykker, som laa øverst og ikke var blevet vaade. Disse slæbte jeg hen til Kanonerne. Jeg havde faaet stoppet en Kartuche og en Granat i den ene Kanon, men da jeg vilde stikke et Tændrør i Fænghullet, mærkede jeg, at Kanonerne var blevet fornaglede, og jeg kunde saaledes ikke faa mit Krigshumør tilfredsstillet; jeg lagde Kartucherne og Fængrørene i en Munitionskiste og spændte mig den paa Ryggen for saa at marchere hjem efter.

Da jeg naaede tæt hen til Grønmark, mødte jeg en Bataillon Infanteri, der skulle besætte Nordkysten paa Kajnæs og dække Armeens Tilbage-tog. Jeg var nu atter i Knibe, da jeg ængstedes for, at Soldaterne skulde opdage mit Krudtmagasin, men jeg sneg mig uden om Bataillonon og kom hjem uden at blive tiltalt.

FRA DET GAMLE KEGNÆS

Lokalhistorikeren, fhv. gårdejer og sognerådsformand Jens Bladt, Kongshoved, Kegnæs, fortæller om gamle dage på den lille halvø – han fremhæver udstykningen som forbilledlig.

Kegnæs sogn spænder ifølge den sidste opmåling over et areal på 1680 hektar og har nu omkring 850 indbyggere. I mange år var indbyggertallet omkring 1000, men mange småejendomme er blevet nedlagt, og på gårdene er der ingen karle og piger mere.

I tysk tid var sognet delt i tre kommuner og to skoleforbund, kun fattigvæsenet var man fælles om. I den østlige del af sognet var det Nygård kommune, som omfattede alt det, der før udstykningen hørte til denne gård. Marken Kegnæshøj var indtil 1764 underlagt Kegnæsgård, men blev dengang udskilt og lagt til Nygård, som derved kom op på 500 ha.

Hjortholm kommune i den nordvestlige del af sognet omfattede alt det, der i sin tid hørte til Hjortholm, som også var på 500 ha. Endelig lå i den syd- og sydvestlige del af sognet 24 gårde, hvoraf de tre var delt i halve, en del småhuse, et par kådnersteder, præste- og degnegården, som dannede Sønderby-Østerby kommune.

Når man kommer over »Drejet« fra Als møder man først til venstre den lille runde jordhøj kaldet »Kajborg«, hvor ifølge overleveringen sørøveren »Kaj« skal have haft sin borg og derfra lokket skibene til at strande.

Af de mange gravhøje, som har været rundt om på halvøen findes nu

kun to delvis bevaret. Den ene er en langdysse nord for Hans Fogts gård på Kegnæshøj; den anden er den såkaldte »Salomons Grav«, der ligger på Hjortholms enge ikke ret langt fra Færggården.

Det synes, som om oldtidsbefolkningen igen har forladt halvøen. Skovene er vokset op og har dækket landet, og om den lange tid indtil det 16. århundrede tier historien.

Så er det, Hertug Hans den Yngre (1571–1622) beslutter at lade skovene på Kegnæs rydde og gøre jorden dyrkbar. I beretninger fra den tid står der, at han betalte med træ fra skovene på Kegnæs. Ikke langt fra havet bygger han i den sydvestlige del af halvøen tre landsbyer med en snes huse og gårde i hver, tvangsflytter folk fra Als og Sundved herover; de skal fuldende rydningen og gøre hoveriarbejde på Hjortholm, som fra at være en lille jagtgård blev en sodegård eller herregård. Byerne kalder han Østerby, Sønderby og Vesterby.

Den i den østlige del af sognet anlagte herregård, »Nygård«, havde sine hovbønder, ialt 36 bønder og 22 kådnere, boende i Skovby, Skovbyballe, Fjelby og Vibøge. Marken eller koblet Kegnæshøj på omkring 60 ha blev underlagt Kegnæsgård, og et stendige lige øst for gården Nygård, gik fra hav til hav og dannede i mange år grænsen imellem de to gårde.

Kegnæsgård, som også tilhørte Hertug Hans, havde sine undersåtter boende i Lysabild, Sarup og Nypøl.

Så har da vore forfædre slidt og arbejdet med at gøre dem jorden underdanig. En fordel har det vistnok været for dem i de første vanskelige årtier, at de boede så nær havet. Da man mange år efter opfordrer dem til at flytte gårdene ud på bymarken, svarer de, at de gerne vil blive boende nær havet, som giver dem en ekstra indtægt.

En særlig hård tid oprandt for Kegnæsboerne, da der efter Hertug Johan Christians fallit kom en forhenværende ritmester Wolf Rathlou til Hjortholm som ejer af denne gård. Han hersede så slemt med sine undergivne, at man i stort tal flygtede fra sognet. Ialt flygtede 36 familier til Angel, Ærø og Langeland. Denne Wolf Rathlou måtte dog afstå Hjortholm til kronen i 1684 grundet skatterestance. Sognets to herregårde var nu i statens eje og blev drevet ved forpagtere. Disse havde ret til de to øverste stole i kirken og ret til at blive begravet inde i kirken ud for den fjerde stol. Man forventede så også, at de gav lidt rigeligt på årets fire offerdage, jul, påske, pinse og Mikkelsdag.

Efter Wolf Rathlous hårde regimente var bøndernes tal svundet ind til 11 i Østerby og 13 i Sønderby, Vesterby var helt forsvundet på to huse nær.

Landsbyernes vilkårsbreve, som var landsbyens lov, fortæller os om livet i landsbyen i fællesskabets tid. Særlig påpasselig var man om efteråret med rugmarken, hvor man skiftedes til at holde vagt af hensyn til løsgående kreaturer. Præsterne, der ofte var foregangsmand på det landbrugsmæssige

område, var de første, som søgte at komme ud af fællesskabet med bønderne.

Da vi nærmer os tiden for landboreformernes begyndelse, indsender pastor Brølund, præst på Kegnæs, og Nis Lorensen, forpagter på Hjortholm, en skrivelse dateret den 28. november 1763, hvori de to herrer foreslår staten at udstykke Hjortholm og Nygård. De underskriver sig som medlemmer af det herværende Oeconomi-Collegium. Den 23. maj 1764 tilskynder også amtsforvalter C. Prehn og husfoged C. A. Steingardt regeringen til at udstykke de to grunde.

Fra Sønderborg udsendes der en bekendtgørelse dateret d. 3. aug. 1765:

Herved bestemmes, at de på Kekenis beliggende to kongelige gårde, Hjortholm og Nygård, inddelt dels i mindre stykker, eller også kobbelvis, bortsælges ved offentlig auktion førstkommande 18. september, er onsdagen efter den 15. tende søndag efter trinitatis, til arv og eje. Der betales ingen købesum for jorden, men derimod en for evig uforanderlig årlig afgift »Canon« til den kongelige kasse. Auktionen begynder kl. 9, og det bemærkes yderligere, at interesserede må undersøge parcellernes beskaffenhed før auktionen.

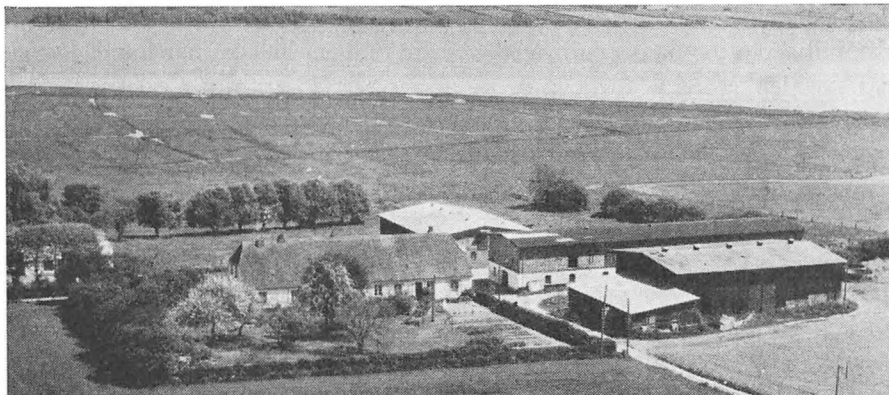
Reuss, amtmand.

I 1764 havde den danske konge afstået de fire sydalsiske sogne, Lysabild, Tandslet, Hørup og Ulkebøl til Hertugen på Augustenborg, men koblet Kegnæshøj hørende til Kegnæsgård forblev ved kronen og indlemmet i Kegnæs sogn og kunne således komme med ind under udstykningen af Nygård et par år senere. Der bosatte sig her fire unge fra Skovby.

Denne store og skelsættende begivenhed, som udstykningen af de to gårde var, forandrede i de kommende årtier helt sognet. Mange af sognets unge fik nu lejlighed til at få eget landbrug, men også fra vore nabosogne på Sydals brød man op fra den hjemlige landsby og fik en bid af herregårdskoblerne på Kegnæs. I mange tilfælde var de første udstykninger ret store, så de senere blev delte, og dette har bevirket, at gårdene er mindre her end i vore nabosogne. Vi fik den helt spredte bebyggelse og måtte undvære landsbyens hygge, men har så til gengæld en ualmindelig god arrondering.

Den store forandring i sognets liv, som udstykningen bragte med sig, blev endnu større ved, at udskiftningen og udflytningen af de 24 gårde i Sønderby og i Østerby skete samtidig. Den gamle Jord-Boog beretter herom følgende:

Datum Sønderby Østerby d. 9. og 10. August 1770. Saa er bemeldte Østerby og Sønderby Feste-Boels Grundninger af tvende Edsvorne Landmaalere bleven opmaalet og separeret udi 11. og 13. dele, saa at enhver Mand bekommer sine Grundninger paa et Sted, og til sin Tid kan udflytte deris Bygninger i Grundningerne.

HJORTHOLMEN

Hertug Hans den Yngre byggede omtrent 1616 jagtgården Hjørtholm. Hans søn hertug Aleksander arvede 1622 ejendommen, som efter hans død blev pantsat af hans enke for 15.000 rigsdaler. Den uindfriede fordring overgik 1667 til en forbeværende ritmester Wolf Rathlou, som ikke efterlod sig det bedste rygte. Dels var han en dårlig herre, så bønderne flygtede fra sognet, dels var hans interesse for omegnens kvindelige befolkning så stor, at hans illegitime børn flokkedes på gårdene i nabolaget. Der var så mange, at man med en fin hentydning til gøgens særegne familieliv kaldte dem »Kegnisse Kukkere« eller »De Kegnæs Kukemænd«; man kan dog også møde den mere pyntelige, men næppe mere smigrende betegnelse »Kekenis Junkere«. De galante eventyr tog så meget af herremændens energi, at hans økonomi kom i uorden. Han måtte afstå Hjørtholm til kronen i 1684 på grund af skatterestancer.

1767 udstykkes Hjørtholm, der benævnes som kongeligt kammergods, ved auktion; 400 hektar sælges, mens en hovedparcel på 100 hektar bevares. Slægten Witzke ejede Hjørtholm i godt hundrede år, men i 1898 blev gården solgt til den prøjsiske stat, der gjorde den til domænegård. Salget blev stærkt kritiseret, idet man altid havde regnet slægten for dansk.

Den prøjsiske stat ofrede foruden købesummen 134.000 mark ca. 40.000 mark på gården, og kun stuehus og kostald, der var opført af munkesten fra det gamle Østerholm slot overlevede moderniseringen.

I 1935 blev Hjørtholm udstykket af Statens Jordlovsudvalg. Der blev oprettet to selvstændige brug på hver 7 hektar, nogle naboejendomme fik tillægsgjord, og Hjørtholms jorder reduceredes til 62 hektar. I 1955 købte den nuværende ejer, gårdejer Karl Andersen, Hjørtholm af den danske stat.

De 24 boelsmænd fandt, at efter ingen mands skønsomhed een del er bedre end den anden, ydermere ingen af mændene ved, hvilken anpart dennem land tilfalder, idet bemeldte grundninger formedelst upartisk lodtrækning fordeles og åbenbares. Således sker der noget, som ikke er sket andre steder: samtlige 24 gårde flyttes ud af byen, så at en historiker kan berette, at i 1779 er udflytningen så godt som fuldført.

Da de Østerbyer skal underskrive, kan af elleve kun tre skrive deres fulde navn, to kun forbogstaverne. Af de tretten i Sønderby kan de otte skrive. Man bygger bindingsværksgårde, som er større end de gamle landsbyejendomme. Skillemurene laves af flettet ris; at udfylde dem med ler er pigernes arbejde.

I vore nabosogne på Sydals sker udskiftningen og udflytningen også kort efter 1770. Det er mit indtryk, at Als-Sønderherred er bedre udflyttet end Nørreherred.

Udskiftningen og udflytningen betød et vældigt fremskridt. Det kunne

dog spores mange årtier frem i tiden, at så godt som alle sognets landmænd var folk, som havde begyndt med at rejse et hjem helt på bar bund. Da vi har statsbankerotten 1813 bag os, og der er gået 30 år, bliver tiderne bedre. 1843 erstatter min bedstefar bindingsværket med fuld 1½ stens mur. Der bygges i de kommende år her i sognet mange nye og store stuehuse, ja, der bygges endog helt nye ejendomme, men endnu tækket med stråtag. 1845 får præsteboligen en hovedreparatur. Også sognets to skoler fornyes helt i 1852 og 53. Det kostede foruden pligtarbejde og kørsler 2640 rigsbankdaler at bygge Sønderby degne- og skolehus. Pengene låntes i skoledistriktet til en lav rente, skriver min bedstefar, der var skoleforstander. Da man 45 år senere, i 1897 byggede en ny skole i Østerby, lånte man hele beløbet, 14000 Mark ved kirkekassen, til 4%. De gamle var mere selvhjulpne, end vi er det i dag.

Min far, som blev konfirmeret i vinteren 1864, har tit fortalt, at det første, pastor Bernth spurgte konfirmanderne om, når han havde dem samlet, var: Har I hørt noget nyt fra Dybbøl, børn? Fra præstegården kunne man høre kanonerne tordne ovre på Dybbøl.

Jeg har tit som dreng siddet og lyttet, når de gamle snakkede om kampene ved Dybbøl, om tilbagetoget her til Kegnæs den 29. juni og om udskibningen af tropperne, om stormfloden den 13. november 1872, som kostede et ægtepar livet, og som bortrev ni huse, der var bygget på Østerby Maj, men som ved midler fra en omfattende landsindsamling igen allesammen blev rejst.

En sten tæt ved Østerby, som »Historisk Samfund« for en del år siden lod rejse, fortæller om vandstandens højde stormflodsdagen. Også opførelsen af mejeriet i 1887 var tit samtalemne, når de gamle kom sammen. Det betød dengang et stort fremskridt.

Den danske befolkning i sognet satte efter 1920 en Genforeningssten på den plads, hvorfra de danske tropper blev indskibet i de sidste junidage i 1864. Den bærer indskriften: 1864–1920 og Bjørnsons kendte linjer, dog med den forandring at »stille« er forandret til »sådan«. Vi syntes ikke, »stille« passede, når det kostede sognet 42 unge mænds liv.

Indskriften lyder altså sådan:

*Alt, hvad Fædrene har kæmpet,
Mødrene har grædt,
har den Herre saadan læmpet,
saa vi vandt vor Ret.*

På afstemningsdagen den 10. februar 1920 blev der i sognet afgivet 593 stemmer for Danmark og 16 for Tyskland. Et resultat, vi var meget glade for.

Jens Bladt.

DET HELLIGE BLOD TIL LYSABILD

Lysabild har engang været valfartsmål, hvor der blev afholdt »Hellig Blods-markeder«, fortæller seminarielektor H. V. Gregersen, som med udgangspunkt i to tyske krønikeforfatters beretninger om Lysabild kirke mener, at traditionen om nadverunderet i det 12. århundrede, hvor vinen i den hellige hostie forvandlede til kød og blod, har været baggrunden for dyrkelsen af det »Hellige Blod« i det 15. århundrede.

Et af de steder, hvor man endnu den dag i dag finder et minde om middelalderkirkens valfartsliv, er i Lysabild kirke, thi hertil henlægger traditionen et par oplysninger, som er overleveret af to nordtyske krønikeforfattere fra middelalderen.

Hos den ene af disse, *Helmold*¹⁾, fortælles det, at danskernes erobring af Rügen (1169) medførte strid med sachserhertugen Henrik Løve, som derfor tillod venderne at gøre indfald i Danmark²⁾. De trængsler, som danskerne kom ud for fra vendernes side på grund af denne strid, var imidlertid blevet dem forud varslet på følgende måde:

»Da således en præst i et af danskernes lande, der hedder Alfse [d. e. Als], stod for det hellige alter, havde opløftet kalken og ville til at tage hostien, se! da syntes det ham, at det var kød og blod, der viste sig for ham i kalken. Da han omsider var kommen sig af sin skræk, vovede han dog endnu ikke at tage noget til sig, der havde et så uvant udseende, men gik hen til bispens, hvor han lod de forsamlede klerke syne kalken.

Mens nu mange af disse påstod, at det var et tegn fra Gud for at styrke menigmand i troen, forsikrede derimod bispens, der så dybere i tingene, at kirken truedes med tunge tilskikkelser, og at der vilde komme til at flyde meget kristenblod, thi for hver gang Kristi vidners blod må flyde, korsfæstes denne påny i sine lemmer.

Ej heller slog bispens forudsigelse fejl, thi efter knap fjorten dages forløb indfandt venderens hær sig ganske uventet, satte sig i besiddelse af hele landet, lagde kirkerne i grus, gjorde øens befolkning til fanger og slog hver den, der vovede at sætte sig til modværge, med det skarpe sværd«.

Den anden beretning findes i det anonyme skrift, som vi herhjemme plejer at kalde »*Holstenerpræstens krønike*«³⁾. Den handler om en langt senere begivenhed, der har fundet sted under Erik af Pommerns kampe med holstenerne i 1420'erne. Det hedder her:

»Kong Erik af Danmark, der i lang tid havde været Holstens fjende, lod ved førnævnte tid [ca. 1422] samle en hær for at ødelægge landet Als ligesom Fehmarn og udnævnte til høvedsmand Iven Bryske, en stor tyran,

1. Præsten Helmolds Slavekrønike, oversat af P. Kierkegaard (1881), s. 278 f.

2. Politikens Danmarks Historie III (1963), s. 294 (af Hal Koch).

3. Holstenerpræstens Krønike (Presbyter Bremensis), oversat af Anna Hude (1903), s. 137 f.

men da de vilde lægge til land, udåndede pludselig nævnte Iven, og en stærk vind drev skibene fra hinanden. Og flere gange var de danske forsamlede for at lægge dette land øde, men altid kæmpede Gud Herren for dem [d. e. alsingerne], thi indbyggerne i landet Als lovede hvert år at sende gaver til det Hellige Blod i Wilsnack og sendte en kalk derhen, der var 60 mark værd, og samme opførte i deres land et kapel til ære for Kristi hellige legeme og Kristi blod, til hvis stadige dyrkelse enhver i dette land hvert år giver sine gaver«.

Der er i de to beretninger så tydeligt tale om to forskellige ting. I den førstnævnte er der tale om et mirakel i forbindelse med en nadverhandling, mens den sidste beretter om et løfte, som man afgiver om at ville opføre et kapel til det Hellige Blods ære. Denne skelnen er vigtig og synes ikke at være bemærket i de foreliggende behandlinger af traditionsstoffet med tilknytning til Lysabild kirke⁴). Men på den anden side har traditionen om nadverunderet i det 12. århundrede måske nok beredt jordbunden for Hellig Blods-dyrkelsen i 1400-tallet.

Underet i forbindelse med nadverhandlingen stadfæster jo på indlysende måde kirkens gamle nadveropfattelse: Kristus er virkelig til stede i nadverelementerne på en for mennesker mirakuløs måde, og beretningen hos Helmold må vel derfor sidestilles med lignende beretninger fra andre steder. Således oplevede pave Gregor den Store (død 604), der er en af de fire latinske kirkefædre, engang et lignende under, og hans mirakelmesse, hvor nadverbrødet forvandlede synligt til den levende Kristus, er ofte gengivet i den kirkelige kunst – herhjemme f. eks. i kalkmalerier i Århus domkirke og i Sønder sø kirke ved Odense.

Helmolds beretning har imidlertid ikke alene til hensigt at indskærpe, at den indviede hostie er Kristi sande og virkelige legeme, men han gør tillige opmærksom på endnu et forhold, som har gammel kirkelig hævd: Hver gang kristne må gennem martyriet, korsfæstes Kristus påny. Det vil med andre ord sige, at selv om Helmolds beretning fra venderindfaldenes tid omkring midten af det 12. århundrede nok vidner om gamle kirkelige sandheder, så kan den ikke uden videre tages til indtægt for den Hellig Blods-dyrkelse, der hører senmiddelalderen til, og som kommer så tydeligt til orde i »Holstenerpræstens krønike«.

Dyrkelsen af det Hellige Blod er ligesom Skt. Hjælper-kulten, der i vor hjemstavn fandt sted i Klipleve kirke, udtryk for senmiddelalderens religiøse inderliggørelse og for den centrale placering i gudstjenestelivet, som tilkom Kristi person trods al helgen- og relikviedyrkelse. Ikke mindst i det nordtyske område vandt denne form for gudsdyrkelse stor udbredelse,

4. Jens Raben: *Folkesagn og gamle Fortællinger fra Als og Sundeved* (1923), s. 68 f.; Jens Raben: *Lysabild Kirke og Minder fra Sognet (Fra Als og Sundeved XXI)*, s. 7–10; August F. Schmidt: *Det hellige Blod i Lysabild* (Sprogforeningens Almanak 1942, s. 43–47); *Danmarks Kirker, Sønderjylland, XXIII: Sønderborg Amt* (1961), s. 356/2401 (Johan Jørgensen).

To svævende engle opsamler blodet fra Kristi vunder, der drypper ned i de fremrakte skåle. Kalkmaleri i loftet i Lysabild Kirke i det kapel, der antagelig har været det oprindelige Hellig Blods-kapel.

og centrum for Hellig Blods-kulten blev her Wilsnack nordvest for Berlin. Her havde der i 1383 fundet et blodunder sted, og valfarterne til den lille landsby blev snart så omfattende, at Wilsnack voksede frem til at blive købstad.

»Holstenerpræstens« omtale af dette sted er ikke noget særsyn i tidens litteratur. Tværtimod rangerede Wilsnack snart på linje med middelalderens store europæiske valfartssteder, og vi har mange vidnesbyrd om navngivne personer fra de nordiske lande, som søgte hjælp fra det Hellige Blod i Wilsnack⁵). Men her som andetsteds i de nordlige lande afviste reformationens mænd valfarternes betydning. Martin Luther nævner specielt Wilsnack i sit skrift »An den Christlichenn Adel deutscher Nation« fra 1520: »Valfarterne svækker sognekirkerne, øger krovæsen og horeri«, siger han, »øder og spilder unødige penge og arbejde og tager den stakkels almue ved næsen«. – Kun i de sydligere egne overlevede dyrkelsen af det Hellige Blod. Alle, der har passeret Gross Glockner, vil kende navnet Heiligenblut i Kärnten, hvis sengotiske valfartskirke blev indviet i 1491.

5. Bl. a. således de danske dronninger Dorothea (1472) og Christine (1504); Anton Heimreich Walther: Schlesswigische Kirchen Historie (1683) omtaler forskellige folk fra de frisiske egne, som er valfartet til Wilsnack, således Tønnings borgmester Aude Detlefs i 1436. Det kan tilføjes, at »S. Hulffer zu Klipleff in Lundtofft-Harde« her nævnes som det eneste af de hjemlige valfartssteder.

Slet så bekendt blev det Hellige Blod til Lysabild ikke⁶). Dertil lå det vel for afsides og for langt fra alfarvej, men hos alsingerne har det været holdt i ære. Derom minder ikke mindst det »Hellig Blods-marked«, som i ældre tid har været afholdt ved Lysabild kirke – atter engang et vidnesbyrd om den nære forbindelse mellem messe og marked, som herhjemme tydeligst er kommet til orde i de to årlige »Hellig Kors-messer« ved Klipleve kirke. Men mens Klipleve ved sin beliggenhed nær ved Hærvejen bevarede sit marked gennem århundreder helt op til vor tid, er markedet ved Lysabild kirke forlængst flyttet til Nordborg.

At henlæggelsen til Lysabild af de nordtyske krønikeskriveres beretninger fra Als ikke er løs tradition, tyder flere ting på. For det første indtog Lysabild kirke (sammen med Ulkebøl) en særstilling på Als ved sin nære tilknytning til Slesvig domkirke⁷), mens øens øvrige gudehuse lå under Odense stift. Dernæst tyder det store, hvælvede kapel på kirkeskibets nordside på, at det har været det oprindelige Hellig Blods-kapel. Det er af sagkyndige anset for at være opført o. 1400–1425⁸), og det passer jo udmærket sammen med de begebenheder, som »Holstenerpræsten« omtaler.

Denne tro får man yderligere bestyrket ved at betragte de interessante kalkmalerier, som findes på hvælvets øst- og vestkappe. Det ene viser en korsfæstelsesscene, der er særlig bemærkelsesværdig ved, at to svævende engle opsamler blodet fra Kristi vunder. Tydeligere kan Hellig Blod-kultens mening næsten ikke angives: Intet af Kristi dyrebare blod må gå til spilde. Men også det andet kalkmaleri skal forstås på baggrund af Hellig Blods-dyrkelsen. Det viser nemlig Kristi bøn i Getsemane foran kalken og skal minde om, at messeofret er den mystiske gentagelse af Jesu sidste levedage. Når præsten går frem foran alteret, er det Jesu vandring til Getsemane, når han bøjer knæ, er det Frelseren selv, som ligger hensunken i bøn, når han løfter hostien over sit hoved, er det Golgatas kors, som rejses og kaster sin skygge over jorderig.

Begge kalkmalerier peger således med al ønskelig tydelighed hen på det centrale i dyrkelsen af det Hellige Blod. De vidner om fædrenes tro på underet, om en side af fromhedslivet, som vor slægt måske har for let ved at forbigå.

H. V. Gregersen.

6. Oplysningen i Pontoppidans Danske Atlas, VII (1781), s. 434, at der »skede store Pillegrimsreiser (til Lysabild), efter at Pillegrimsfarten til Wilsnach i det Brandenburgske var nedlagt«, kan ikke være rigtig. Reformationen kom jo til Lysabild såvel som til Wilsnack.
7. Reimer Hansen & Willers Jessen: Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig (Quellensammlung der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte VI), 1904, s. 103, 125.
8. Danmarks Kirker, Sønderjylland, XXIII: Sønderborg Amt (1961), s. 360/2404 (Erik Moltke, Elna Møller, Vibeke Michelsen). Det kan tilføjes, at Johannes v. Schröder: Topographie des Herzogthums Schleswig (1837) II, s. 48, angiver året 1421: »Die Kirche, vormals die heilige Blutscapelle genannt, ward im Jahre 1421 erbauet, als ein Denkmal des dänischen Admirals Iver Bryske, der bei einem Angriffe auf Alsen bei Mummark eine Niederlage erlitt og das Leben verlor«.

Det tyske mindretal og folketingsvalget

Den 22. september skal der være valg til Folketinget, og redaktør Bjørn Hanssen, Åbenrå, giver et rids af mindretallets politiske styrke før og nu.

Udfaldet af det kommende folketingsvalg den 22. september vil i grænselandet blive imødeset med særlig interesse, ja, med spænding, fordi det efter folkeafstemningen ifjor måtte stå alle kyndige klart, at det tyske mindretal ville få det overordentlig svært ved at bevare den parlamentariske repræsentation på Christiansborg ved det næste folketingsvalg. Tallenes tale var alvorlig nok.

Når man skal bedømme et nationalt mindretals stilling, dets talmæssige styrke og dets geografiske fordeling i grænselandet, har man i virkeligheden ingen anden målestok for bedømmelsen, end den de *politiske* valg afgiver. Her gælder de ord, Sprogforeningens afdøde formand Jakob Petersen skrev i Sprogforeningens årsskrift i 1939:

»Folketingsvalgene er mere end andre valg en målestok for den nationale styrke, således var det også før i tiden med rigsdagsvalgene. Gennem disse valg fastslås sindelagsgrænsen på en ganske anden håndgribelig måde end ved alle andre valg. Derfor må disse valg undersøges, prøves og gennemtænkes, da de ligesom giver nøglen til forståelse af mangt og meget, der foregår i landsdelen.«

Det ville føre for vidt her at gøre rede for samtlige folketingsvalg siden genforeningen til belysning af den nationale udvikling og det tyske mindretals stilling. Jeg skal derfor nøjes med at anføre tallene for folketingsvalget i 1920, i 1939, 1953 og 1960, fordi disse årstal markerer tre vigtige perioder i grænselandets historie. Fra 1920 til 1939 har vi mellemkrigstiden, fra 1939 til 1953 har vi krigen, besættelsen og befrielsen med dens følgevirkning for det tyske mindretal og endelig fra 1953 til 1960 tiden fra den nye grundlovs ikrafttræden til det sidst afholdte folketingsvalg. Disse fire folketingsvalg viser følgende billede, hvor de tyske stemmetal er fordelt efter by og land:

	Tyske stemmetal			
	21/9 20	3/4 39	22/9 53	15/11 60
Haderslev	912	1.561	920	809
Christiansfeld	39	20	6	2
Aabenraa	986	1.509	1.114	1.045
Sønderborg	754	1.376	1.023	958
Augustenborg	92	120	44	39
Nordborg	100	103	62	62

	21/9 20	3/4 39	22/9 53	15/11 60
Tønder	806	1.207	935	877
Højer	268	391	282	272
Løgumkloster	157	278	268	251
Byer ialt	4.114	6.563	4.654	4.315
Landdistrikter ialt	3.391	8.451	5.067	4.743
Tysk stemmetal ialt	7.505	15.016	9.721	9.058
Byprocent	54,8	43,7	47,9	47,6
Landprocent	45,2	56,3	52,1	52,4

Ved første blik på talrækkerne i denne tabel er det muligt, at fordelingen af det tyske stemmetal fra 1920 til 1939 gør indtryk. Men her må det ikke overses, at tyskheden ved det første valg efter genforeningen endnu ikke var rigtig organiseret i sin nye position som folkeligt mindretal, og at valgdeltagelsen var overmåde ringe, kun knap 70% mod 92,4 i 1939. Hvad der falder i øjnene, er den stærke fremgang fra 1920 til 39 i det tyske stemmetal i landdistrikterne, en fremgang, der flytter tyngdepunktet fra byerne til landdistrikterne, hvor det siden har befundet sig. Forklaringen på denne stærke stigning i det tyske stemmetal må dels søges i stigningen af vælgerantallet og valgdeltagelsen og dels i landbrugskrisen i midten af tyverne og begyndelsen af trediverne, der beredte jordbunden for nazismens evne til at vinde proselytter.

Danske og tyske stemmer i de enkelte valgkredse

Kreds	21/9 20		3/4 39		22/9 53		15/11 60	
	d.	t.	d.	t.	d.	t.	d.	t.
Haderslev ...	8.158	1.170	13.788	2.054	15.100	1.144	16.896	1.019
Åbenrå	5.651	1.645	11.191	3.152	13.232	2.205	14.588	2.003
Sønderborg ..	5.158	1.243	11.046	2.572	13.718	1.686	15.993	1.510
Augustenborg	7.048	383	10.216	1.327	10.674	502	14.234	511
Tønder	6.295	1.381	10.030	2.328	10.936	1.676	11.840	1.580
Løgumkloster	5.268	1.487	10.946	3.076	12.181	2.295	13.606	2.234
Rødning	7.212	196	12.205	507	13.072	213	14.521	201
Ialt	44.790	7.505	79.422	15.016	88.918	9.721	101.678	9.058

På denne baggrund bliver fremgangen i det tyske stemmetal fra 1920 til 1939 mindre imponerende, hvilket også vil fremgå af den følgende oversigt over udviklingen af den tyske procentuale andel i det samlede stemmetal i de enkelte kredse. Men af disse talrækker fremgår det:

1) At det tyske stemmetal i byerne fra 1920 falder fra 54,8% af det samlede tyske stemmetal til 43,7% i 1939, men efter udskillelsen af tredivernes konjunkturgevinst stiger byprocenten til 47,9% i 1953, men fal-

der igen i 1960 til 47,6 %. Der er grund til at have opmærksomheden henvendt på dette forhold, der viser forskydningen af tyngdepunktet til fordel for landdistrikterne.

2) Flytningen af tyngdepunktet indenfor mindretallet fra by til land erkendes tydeligere, når man ser, at det tyske stemmetal fra 1953 til 1960 gik tilbage med 6,8 %, men med 7,2 % i byerne og kun med 6,3 % i landdistrikterne.

3) Overfor nedgangen i det tyske stemmetal i dette tidsrum på ialt 663 stemmer svarende til 6,8 %, men i virkeligheden under hensyntagen til den øgede valgdeltagelse og stigningen i vælgertallet 1.905 eller ca. 20 %, står en fremgang i det samlede danske stemmetal på ialt 12.760 stemmer svarende til 14,3 %. Stigningen i vælgerantal og i valgdeltagelse er således udelukkende gået til dansk side, det vil sige tabet af tyske vælgere ved død og bortvandring har ikke kunnet opvejes ved tilgang af unge vælgere og ej heller ved tilbagevinding af vælgere i de kredse, der siden 1945 har brudt med mindretallet, og hvor man på tysk side troede at have reserver.

4) Det fremgår af den følgende oversigt over den tyske stemmeprocent, at det tyske mindretal står relativt stærkest i de to grænseamter Åbenrå og Tønder, som repræsenterer de to tredjedele af det samlede tyske stemmetal.

Tysk stemmeprocent

Valgkreds	21/9 20	3/4 39	22/9 53	15/11 60
Haderslev	12,5	12,9	7,0	5,7
Åbenrå	22,5	21,9	14,3	12,0
Sønderborg	19,4	18,9	10,9	8,6
Augustenborg	5,1	11,5	4,5	3,4
Tønder	18,0	18,8	13,3	11,7
Løgumkloster	22,0	21,9	15,8	14,6
Rødding	2,6	3,9	1,6	1,3
Sønderjylland	14,3	15,9	9,9	8,1

Ser man nærmere på den nationale udvikling indenfor det tyske mindretals egentlige kerneområde, det egentlige grænseområde, som omfatter de 28 landsogne, hvor man i 1933 oprettede Danske Samfund, har udviklingen været følgende: 21/9 20: 2.449 stemmer, 3/4 39: 5.037, 22/9 53: 3.545, 15/11 60: 3.303 stemmer. I 1920 udgjorde det tyske stemmetal i disse sogne 32,6 % af det samlede tyske stemmetal, i 1939 33,5 %, i 1953 36,4 % og endelig i 1960 36,4 %, altså trods alle omskiftelser en støt og rolig fremgang indtil 1960 for dette områdes *relative* styrke indenfor mindretallet.

På basis af det her gengivne talmateriale og på basis af den kendsgerning, at aldersfordelingen indenfor det tyske mindretal ikke svarer til aldersfordelingen indenfor den dansksindede befolkning i grænselandet – det

sidste landstingsvalg i 1953 viste tydeligt, at mindretallet var på vej til et gammelmandsparti – kan det fastslås, at den biologiske faktor vil have en afgørende indflydelse på det tyske mindretals substans og dermed på det tyske mindretals stemmetal. Årsagerne hertil er lette at få øje på, når man tager hele udviklingen i de forløbne 44 år siden genforeningen i betragtning:

1) Tab af børnerige familier indenfor arbejderklassen til det danske socialdemokrati, et tab, der ikke blot gør sig politisk gældende, men også folkeligt og kulturelt.

2) Tab af 6–700 unge mænd, der faldt under sidste verdenskrig.

3) Konstant tab i en lang årrække før krigen og forstærket i årene efter 1945 af unge af begge køn, der søger til andre dele af Danmark og tidligere også sydpå for at få videregående uddannelse og arbejde og beskæftigelse.

4) På grund af den herved fremkaldte skæve aldersfordeling er dødeligheden relativt større indenfor mindretallet end indenfor befolkningen som helhed. Selv mener mindretallet blandt andet på grundlag af dødsannoncer i Der Nordschleswiger at kunne anslå antallet af dødsfald indenfor mindretallet til ca. 200 om året. Tallet ligger snarere omkring 250.

Den biologiske faktors betydning for det tyske mindretal blev klart lagt for dagen ved folkeafstemningen den 25. juni 1963, som desuden røbede tendenser indenfor mindretallets vælgerskare, som meget vel også kan få en meget stor betydning for mindretallets stemmetal ved det kommende folketingsvalg den 22. september. Nedsættelsen af valgretsaldern til 21 år betyder jo, at seks årgange unge vælgere får valgret den 22. september 1964. Det er denne tilgang af unge vælgere, der først og fremmest bringer det tyske mindretals folketingsmandat i fare. Den endelige opgørelse af vælgere i de sønderjyske valgkredse pr. 25. 6. 1963 viser følgende billede sammenlignet med vælgerantallet den 15. november 1960:

Valgkreds	25/6 63	15/11 60	Tilvækst	
			Abs.	%
Haderslev	22.172	21.044	1.128	5,3
Åbenrå	20.784	19.628	1.156	5,9
Sønderborg	22.200	20.789	1.411	6,8
Augustenborg	20.013	18.006	2.007	11,2
Tønder	16.484	15.708	776	4,9
Løgumkloster	19.806	18.950	856	4,5
Rødding	18.787	17.474	1.313	7,0
Ialt	140.246	131.599	8.647	6,5

Der har således i det forløbne tidsrum været en tilgang på ialt 8.647 unge vælgere svarende til 6,5 %. Størst har tilgangen været i Augusten-

borg-, Rødding- og Sønderborg-kredsene, hvor det tyske mindretal i forvejen står relativt svage, mindst har tilgangen været i Tønder- og Løgumkloster-kredsene, hvor mindretallet står relativt stærkt. På basis af denne stigning i de valgberettigedes antal fra 15/11 1960 til 25/6 63 kan man anslå det samlede antal valgberettigede i grænselandet til ca. 143.000 pr. 22. september 1964, altså en fremgang på ca. 11.500 unge vælgere siden sidste folketingsvalg svarende til 8,6 %.

Ved folketingsvalget den 15/11 60 fik det tyske mindretal som nævnt 9.058 stemmer af ialt 110.736 gyldige stemmer svarende til 8,1 %. Valgdeltagelsen i grænselandet udgjorde 84,4 %. Under forudsætning af samme valgdeltagelse og det ovenanførte antal vælgere på 143.000, skulle der ialt den 22. september blive afgivet 120.692 stemmer i de sønderjyske valgkredse. For at få sin hidtidige andel af vælgertilgangen af unge vælgere og dermed bevare sin relative stilling fra 1960, må det tyske mindretal øge sit stemmetal fra 9.058 til 9.776, altså en tilgang på 718 stemmer svarende til 7,9 %. Det tyske stemmetal har siden 1953 udviklet sig således: 1953: 9.721, 1957: 9.202, 1960: 9.058. Fra 1953 til 1957 faldt det tyske stemmetal således med 5,3 %, fra 1957 til 1960 igen med 1,6 %. På grund af de nævnte biologiske forhold må man stille sig skeptisk overfor det tyske mindretals muligheder for at bevare sin relative andel fra 1960 i det samlede stemmetal. En nedgang i det tyske stemmetal svarende til tabet fra 1957 til 1960 må – alt taget i betragtning – anses for mere sandsynligt. Det ville under de nævnte forudsætninger give et tysk stemmetal på 8.913. Vil et sådant stemmetal være nok til at sikre det tyske mandat den 22. september? 8.913 stemmer giver fordelingstallet 6.366. For at erobre det tyske mandat, skal Det konservative Folkeparti således den 22. september opnå mindst $6.366 \cdot 3 + 1 = 19.099$ stemmer. Ved folketingsvalget i 1960 fik Det konservative Folkeparti 19.129 stemmer.

Socialdemokratiet kan også true det tyske mandat; partiet skal – stadig under de nævnte forudsætninger – opnå mindst $6.366 \cdot 7 + 1 = 44.563$ stemmer for at tage sit fjerde kredsmandat og dermed det tyske mandat. Ved sidste folketingsvalg fik Socialdemokratiet 42.538 stemmer, således at partiet skal have en fremgang på mindst 2.025 stemmer for at tage det tyske mandat. Ved sidste folketingsvalg udgjorde den socialdemokratiske andel i samtlige stemmer 38,4 %, kan denne andel bevares den 22. september, vil partiets stemmetal nå op på 46.346, altså nok til at tage det tyske mandat.

Selv om disse her foretagne beregninger ikke bør tages for mere end det, de er – et forsøg på at klarlægge den faktiske stilling forud for valget – så viser de dog, at stillingen er særdeles kritisk for det tyske mindretal. Dette er man da også fuldstændig klar over indenfor mindretallets ledelse. Man erkender åbent, at faren for, at det tyske mandat går tabt den 22. septem-

ber, er overhængende. Derfor går man til valget »uden illusioner«, men med en appel til alle tyske vælgere om, at nu er det knald eller fald, at alle tyske vælgere må stemme på liste S for dermed at tilkendegive, at man virkelig lægger vægt på at bevare den tyske repræsentation i det danske folketing. Man taler på tysk side ustandselig om at »aktivere og mobilisere reserverne«, som man hævder at råde over. Man har udnævnt en befuld-mægtiget til at røgte og pleje »Streudeutschtum«, den spredtboende tyskhed i grænselandet, og man håber uden tvivl gennem et forstærket »Klein-arbeit« ikke blot på at kunne fastholde, men også at vinde nye tyske stemmer. Uden tvivl vil hele dette tyske arbejde give nogle resultater. Men, og det er et stort men, det står jo ikke alt for godt til indenfor den tyske lejr. Der har været uro og splittelse indenfor ungdoms- og idrætsorganisationerne. Der er det gamle modsætningsforhold indenfor »Bund deutscher Nord-schleswiger«, mellem folketingsmand Hans Schmidt og formanden Harro Marquardsen, som har bevirket, at Hans Schmidt efter først at have akcepteret at blive genopstillet sideordnet med to andre kandidater i alfabetisk rækkefølge i samtlige valgkredse, dagen efter nedlægger sin kandidatur. Dertil kommer, at folkeafstemningen i fjor tydeligt viste, at de tyske vælgere i høj grad er interesseret i og følger med i dansk indenrigspolitik. Der sporedes her en tydelig tendens til, at erhvervsmæssige og økonomiske interesser og synspunkter trænger sig frem i forgrunden foran nationale og mindretalspolitiske synspunkter, således at vælgere, der hidtil har stemt på Slesvigsk Parti, foretrækker at stemme på de danske partier, der efter deres opfattelse bedst vil kunne varetage deres interesser. Og endelig må det tages i betragtning, at vi også her i grænselandet i dag har fuld beskæftigelse, relativt gode tider ikke blot for byerhvervene, men også for landbruget. Der er således ingen basis for bevægelser à la Cornelius Petersen og H. C. Lei, der kunne virke som gødning på det tyske mindretals ager.

Under disse omstændigheder tilkommer der den biologiske faktor størst betydning for valgets udfald, dernæst valgdeltagelsens omfang og endelig stemmernes større eller mindre spredning over de forskellige danske partier. Selv om man ikke skal spå, er det vanskeligt at se, hvorfra den tilgang til det tyske mindretal skal komme, der vil være en absolut forudsætning for, at det tyske mandat denne gang kan bevares.

Bjørn Hanssen

**Andels-
Svineslagteriet
i Kolding**

Grundlagt 1888

**Grænselandets liv
grænselandets sang**

møder De i

Ajdske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

**Haslev
GYMNASIUM**

Kostskole for drenge

6. og 7. hovedskoleklasse,
realafdeling og gymnasium.

Alle oplysninger ved henv. til
Peter Kæstel, rektor, Haslev

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Paul Thomsen

Krusaa

Kolonial, spirituos, køkkenud-
styr, trikotage, herreekviperung

**Besøg
landsdelens
museer**

Strik til hele familien

... men husk det skal være

mølægte

**Sønderborg
GARN**

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye
og den ældre litteratur
på hylderne

Haderslev - tlf. 2 25 71

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8, Tønder tlf. 2 15 50

**Ladelund
Landbrugs og Mælkeriskole**

Brørup station

**Sønderjyllands
Kreditforening**

Haderslev

**Sønderjydsk
Tæppefabrik**

A. R. Kjærby A-S
Højer

Graasten Bank $\frac{1}{2}$

Kontortid 9-12, 2-4, lørdag 9-12

GRAASTEN

$\frac{1}{2}$ Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

Restaurant **Grønsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Hejmdals

BOGTRYKKERI

AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største dagblad

A. Nielsen & Co. A/S

Nykøbing Falster

A-S Faxe Kalkbrud

Frederiksholms Kanal 16

Telefon Minerva 7500

Jordbrugskalk

90% kulsur kalk i varen, som den leveres, 100% passerer 3 mm sigte

Lolland - Falsters Folketidende

Stiftets største blad

Nykøbing F.

Pindstrup Mosebrug

SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK

Telefon Pindstrup 13 og 18

Graasten Andelsslagteri

Aktieselskabet
Varde Bank

Filialer og kontorer
over hele Sydvestjylland

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Windfeld-Hansens

Bomuldsspinderi ^{A/S}

VEJLE

ANDELSBANKEN

Haderslev

Aabenraa

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM ^{A/S} • VOJENS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Redaktørernes adresser: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder. Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå. Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev. Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder.